

Laczházi Aranka

A Litván Nagyfejedelemség öröksége: párhuzamos narratívák

„Mi szükség manapság a Litván Nagyfejedelemség történetére?” – ezzel a kérdéssel adja olvasói kezébe monográfiáját Alfredas Bumblauskas, a Vilnisi Egyetem professzora. Valóban, a litván nyelven írt, tehát alapvetően a litván közönségnek szóló könyvében jórészt olyan tényeket foglal össze, amelyeket egy átlagos műveltségű litván is jól ismerhet. Célja azonban nem is egy újabb litván történelemtörténet megírása, hanem a közismert történelmi események újszerű, a hagyományos litván történetírástól merőben eltérő interpretációjának felvázolása. „*Is praeities tavo sūnūs te stiprybę semia*” – „fiaid a múltból merítsenek erőt”, szól a litván himnusz, a kérdés csak az – írja Bumblauskas –, hogy „melyik történelemből”, történelmük mely epizódjaiból meríthetnek erőt, találhatnak útmutatást a litvánok ma, amikor az előttük alig több mint egy évtizede megnyílt európai közösségben kell megtalálniuk helyüket és önmagukat.

A szerző mondanivalóját alapvetően két kérdés köré lehet csoportosítani. Az egyik a nemzeti identitásnak az az alappillére, mely szerint Litvánia egyediségét és erejét (sokak szerint a mai napig) pogány gyökereinek, mint az ősi, autentikus litványségnek a 18. századig való megőrzése, és ezzel a (keresztény) Európával *szembeni* helyzetállás adja. A másik: a lengyel–litván kapcsolatok fordulópontjainak bemutatása, és különösen a litván nemzettudat viszonya a közös történelemhez.

A monográfiában bemutatott Litván Nagyfejedelemség a XIII. sz. közepeztől 1795-ig, Lengyelország felosztásáig létezett, s hatalma csúcán, a XV. század közepén nagyjából egymillió km² területű, a mai Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna, Oroszország, Lengyelország jelentős területeit magába foglaló állam volt.

Az 1253-ra datált államalapítás az egyetlen sikeres államalapítás volt a régióban azt követően, hogy Nyugat-Európa a XII. századtól keresztes háborút folytatott a helyi balti és finnugor törzsek ellen. Ráadásul, mivel az államalapító Mindaugas fejedelem maga ugyan állítólag megkeresztelkedett, népe azonban nem, így egyedülálló módon egy pogány állam jött létre a szomszédos erős keresztény államok: a Kijevi Rusz, Lengyelország és a Német Lovagrend gyűrűjében.

Ez a pogány állam a következő évtizedekben egyre nagyobb, főként keleti szlávok (ruténok) által lakott területeket vont hatalma alá. Annak ellenére, hogy a litvánok az annektált területeken korán kapcsolatba kerültek a pravoszláviával, sőt, egyes fejedelmek, főurak egyénileg fel is vették ezt a vallást, a kereszténység hivatalos, állami szintű felvételére mégis csak jó-

val később, és nyugati közvetítéssel került sor: 1386-ban a magyarul Jagellóként ismert Jogaila nagyfejedelem úgy vehette feleségül Hedvig-Jadwiga lengyel királylányt, és foglalhatta el a lengyel királyi trónt, hogy előzőleg népével együtt megkeresztelkedett.

Ezzel a két ország között sajátos, a XVIII. század végéig fennálló, folyamatosan változó tartalmú unió jött létre. Az 1385-ös szerződésben szereplő *terras suas Lithuaniae et Russiae Coronae Regni Poloniae perpetuo applicare* formula értelmezése az, hogy mindazok a litván és rutén (keleti szláv) földek, melyek addig elismerték a nagyfejedelem főhatalmát, ezentúl a lengyel korona hűbéresei lesznek. A valóságban azonban Litvánia még hosszú ideig megőrizte formális és tényleges különállását. Ezt mutatja például, hogy évszázadokon át ugyanazt az uralkodót, de külön-külön választották meg lengyel királynak, illetve litván nagyfejedelemnek. A lengyel trón elfoglalása után két évtizeddel, a XV. sz. elején Jogaila unokatestvérét és riválisát, Vytautast bízta meg a litván és rutén földek kormányzásával, míg ő maga Lengyelországot irányította. A később „Nagy” jelzőt kapott Vytautas a már meglévő, illetve a folyamatosan meghódított területeken a nagyfejedelemhez lojális hűbéri rendszert, erős, centralizált fejedelmi hatalmat épített ki, s részben erre, részben az általa különböző privilégiumokkal támogatott városokra támaszkodva, továbbá olyan katonai sikereket magáénak tudva, mint az 1420-as grūnwaldi döntő győzelem a Német Lovagrend felett, kis híján elérte, hogy Litvánia szuverén királysággá váljon. Királlyá koronázása csak 1430-ban bekövetkezett váratlan halála miatt hiúsult meg.

Később, a XVI. században a Moszkvai Fejedelemség erősödő fenyegetése miatt Litvánia kénytelen volt szorosabbra fűzni szövetségét Lengyelországgal. Az 1569-es lublini lengyel–litván közös országgyűlés döntése szerint a lengyel királyság és a litván nagyfejedelem egyetlen „közös köztársasággá” olvadt össze, a két népet egyetlen nemzetté nyilvánították közös uralkodó alatt, egyetlen közös országgyűléssel. Ugyanakkor a nagyfejedelem nem csak hagyományos titulását tartotta meg továbbra is, hanem különálló igazgatás alatt saját hadseregét, kincstárát és jogrendjét (törvénykönyveit, az ún. Litván Statútumokat) is.

Litvánia státusának változása jól nyomon követhető a korabeli forrásokban, térképeken. A nagyfejedelemséget a XV–XVI. századi Európában jelentős, önálló európai entitásként tartották számon. Bumblauskas többször hivatkozik egy XV. századi strasbourg-i freskóra, amelyen tizenhárom, lovag képében ábrázolt keresztény európai állam között ott menetel Litvánia is, igaz, a sorban utolsóként. A lublini unió után, a XVI. század végétől fogva az európai történetírásban és a térképeken Litvánia kontúrjai egyre bizonytalanabbak, homályosabbak. A lengyel forrásokban a *Polska Jagielonów* majd *Rzeczpospolita Polska* név mögött rejtőzik.

A lublini uniót követően – a litván történetírás hagyományos interpretációja szerint –, a Nagyfejedelemség, és ezzel a litván „nemzet” elveszítette önállóságát, a lengyelek politikai és kulturális hegemoniája alá került, és 1772-ig, Lengyelország felosztásáig, annak sorsában osztozott.

A Litván Nagyfejedelemség etnikai és vallási sokszínűségével egyedülálló jelenség volt a korabeli Európában: a litvánokon (akik a XV. században, amikor a fejedelemség a legnagyobb kiterjedését érte el, a lakosságnak csupán mintegy 20%-át tették ki, és a hatalmas állam területének nagyjából tizedrészén éltek) és a túlnyomó többségben lévő keleti szlávokon kívül különösen a főváros, Vilna, illetve a fejedelmi székhely, Trakai környékén telepedtek le zsidók, karaiták, muzulmán tatárok, a városokban pedig szép számmal német kereskedők, iparosok is.

A felsorolt etnikumok természetesen saját nyelvüket használták a szóbeli érintkezésben, míg a fejedelemség hivatalos nyelve, vagyis a fejedelmi kancelláriában, a diplomáciában, államigazgatásban, törvénykezésben használt nyelv egy keleti szláv jellegű nyelv (az ún. nyugatorosz kancelláriai nyelv) volt. Később a lublini unió kapcsán végbement politikai közeledést az elit részéről a modern nyugati kultúrát közvetítő lengyel kultúra felé fordulás kísérte. Ennek megfelelően, a társadalomban zajló integrációs folyamatokat követve, a XVII. század végétől a nagyfejedelemség írásbelisége, irodalma, kultúrája nyelvben is egyre inkább lengyellé vált.

A reformáció megjelenése után a nagyfejedelemségben tíz vallási felekezet volt jelen: a pravoszlávián és a katolicizmuson kívül a görög katolikus, az óhitű ortodox, a zsidó és a muzulmán vallás, a karaita judaizmus, valamint a reformáció három irányzata is: lutheranizmus, kálvinizmus és az arianizmus.

A Litván Nagyfejedelemség nemcsak a területén létező vallási felekezetek nagy számával tűnt ki a közép- és kelet-európai államok közül, hanem azzal is, hogy a vallási toleranciát korán, már a XVI. században jogilag is megalapozták a fejedelmek által az egyes etnikai csoportoknak adományozott különböző privilégiumok. Ezeknek köszönhetően a XV–XVIII. századokban Vilna – *Észak Jeruzsáleme* – mint zsidó kulturális központ túlnőtt a régió nagyvárosain: Krakkón, Lublinon, Lvovon. Jelentős, és a kultúrában is markánsan megnyilvánuló közösségeket alkottak a muzulmán tatárok és a karaiták, akiknek Nagy Vytautas kollektív hűbéresi státust adományozott. Az orosz területekről nagy számban menekülő pravoszláv óhitűek is menedékre találtak a nagyfejedelemségben. Eközben a litvániai rutén közösség is háborítatlanul élt, fenntartva kulturális kapcsolatait az egész szláv régióval; a vilnai metropolita nem csak a Litván Nagyfejedelemség, hanem Lengyelország és Erdély görög katolikus közösségének is vezetője volt.

A rendkívüli vallási toleranciát szokás a litvánok kései megkeresztelkedésével, a pogányságnak egészen a XVIII. századig tartó továbbélésé-

vel, vagyis a katolicizmus gyenge gyökereivel magyarázni. Valójában ezt a nyitottságot, toleranciát Bumblauskas szerint sokkal inkább az alapozta meg, hogy a fejedelmek a kezdetektől fogva igyekeztek modernizálni, a Nyugathoz közelíteni államukat. Hiszen már az első uralkodó, Mindaugas is megkeresztelkedett, és nyugati kereskedőket, iparosokat hívott országába. Egy másik, nem kevésbé fontos körülmény az anektált területek pravoszláv kultúrájának a XIII. századtól érvényesülő rendkívül nagy hatása volt. Nem véletlen, hogy éppen Litvánia lett a nyugati és a keleti egyház uniójának legfőbb hajtóereje is.

Azonban éppen ez az etnikai, nyelvi, kulturális sokszínűség, az, hogy a nevében ugyan litván állam valójában a legkevésbé litván volt a szó etnolingvisztikai értelmében, a legutóbbi időkig megnehezítette azt, hogy a litván történetírás tárgyilagosan és kellő árnyaltsággal mutassa be a litván történelem e fejezetét.

Az a narratíva, amely egészen a közelmúltig szinte kizárólagos érvényű és megkérdőjelezhetetlen volt, a XIX. században gyökerezik. Az első litván történetíró, Simonas Daukantas (1793–1864) által felvázolt koncepció lényege a lengyel- és katolicizmussal szembeni ellenesség, a kora középkori pogány litván állam, a tiszta, autentikus, természetközeli ősi litván kultúra idealizálása, és szembeállítása a lengyelek révén teret hódító – vagyis a litvánokra rákényszerített, idegen – katolicizmussal, az abból eredeztetett erkölcsi, szellemi hanyatlással, valamint a polonizációval, a nemzeti öntudat deformálódásával. Ezt a koncepciót magáévá tette a XIX. század utolsó harmadában kibontakozó, a társadalom alsó rétegeiben, főként a parasztságban gyökerező, magát etnolingvisztikai alapon definiáló nemzeti mozgalom is, amely a Lengyelországgal létrejött perszónaluniót, a lengyel szellemi, kulturális életbe való bekapcsolódást a *sötét éjszaka*, az *álom*, a litván tudat *szendergésének* metaforáival írta le, értelemszerűen a nemzeti *ébredést* tűzve ki célul.

E koncepció mentén bontakozott ki a nagyfejedelemség képe a litván történetírásban. Adolfas Šapoka (1906–1961) 1948-ban Kanadába emigrált történésznek a mai napig ható útmutatása szerint a Litván Nagyfejedelemség történetében csak „azt kell keresni, ami litván”.

Igy például a Jagellókat a litvánok hagyományosan elsősorban Lengyelországhoz kötik, és szembeállítják Nagy Vytautas Litvániájával. (Miközben a lengyel történészek egy része éppen azzal vádolja őket, hogy többet törődtek Litvániával, mint Lengyelországgal.) Bumblauskas rámutat, hogy a Jagellók számára kiemelt fontosságú volt Litvánia, mint a dinasztia alapvető támasza, politikai súlyuk garanciája, és érdekeik alapvetően meggyeztek Litvánia érdekeivel.

Jogaila riválisát, Vytautas litván nagyfejedelmet, aki Bumblauskas szerint az óvatos Jogailával szemben zseniális politikus, bár egyben oly-

kor sokat kockáztató kalandor volt, már a kortársai Nagy Sándorhoz és Cézárhoz hasonlították. Személye, uralkodása, mely alatt Litvánia birodalmi méreteket ért el, szinte azonnal mítosszá vált. Kultusza a XVI. században erősödött fel, mikor ideológiai támaszul szolgált a lengyel hegemóniával szemben. A nemzeti mozgalom is ehhez a mítoszhoz fordult a XIX. században. A romantikus költő, Maironis (1862–1962) költészetének legfontosabb hőse Vytautas fejedelem. A XX. század harmincas éveiben az Orosz Birodalomból kiszakadt független Litván Köztársaságban számtalan emlékművet állítottak, még magánházakban is voltak Vytautas-portrék, őt ábrázoló tárgyak. A szovjet korszakban azután az illegális ellenállási mozgalom szimbólumává vált, s a mai napig a legfontosabb történelmi személység maradt, akit hagyományosan szembeállítanak Jogailával, mint a litványség, a litván függetlenség védelmezőjét.

A litván történelmi tudatban a mai napig él az a képzet, hogy az ősi litván nép birtokában kellett, hogy legyen mindannak, amit a XIX. századi nemzeti „újjászületési” mozgalom fel akart élesíteni: a litván nyelvnek és az írásbeliségnek. Litván nyelvű írásbeliségről azonban a XVI. századig, a reformáció elterjedéséig nincs semmiféle adat. Így természetesen nehéz képet alkotni egy írásbeliség nélküli társadalom kollektív tudatáról, nemzeti identitásáról. Az igaz, hogy a XIV. században Vytautas a nyelvi hasonlósággal indokolta az északnyugati Žemaitija tartomány Litvániához tartozását, ám ugyanakkor a fejedelmek mintha kifejezetten inkább bíztak volna más nemzetiségű alattvalóikban. Például a legfontosabb védelmi feladatokat a betelepített karaitákra és tatárookra bízták, a kereskedelmet és az ipart németek, zsidók és örmények kezébe adták.

A XIV–VI. századi litván államot szokás „bársonyos birodalomnak” is nevezni, az ukrán történészek pedig gyakran úgy emlegetik a litvánokat, mint a legjobb megszállókat. Ennek oka, hogy a litvánok ugyan a szomszédaikhoz teljesen hasonló módokon – katonai erővel, házasságokkal, a hatalomszerzés egyéb praktikáival – terjeszkedtek, azonban a meghódított területeken nem változtatták meg az ott kialakult berendezkedést. Ám ennek, szerzőnk szerint, nem a litvánok jószívűsége és békés természete az oka, hanem az, hogy a keleti szláv lakosságú területeken az írásbeliséggel nem rendelkező pogány állam nem volt képes konkurálni az írásbeliséggel és egyházi szervezettséggel rendelkező pravoszláviával. Az első litván fejedelmek ugyan tettek lépéseket annak érdekében, hogy intézményesítsék, „államvallássá” tegyék a pogányságot, melyet egyenrangúnak tartottak a kereszténységgel. A történészek tudnak egy vélhetően az uralkodó által is pártfogolt pogány szentélyről. Ám mindezeknek a kísérleteknek a hatása csekély volt.

A kereszténység meglehetősen kései felvétele (1385-ben, de bizonyos litván területeken, így az északnyugati Žemaitija tartományban csak

az 1430-as években jelent meg intézményesen a katolicizmus) azt jelentette, hogy a XIV. században a pogány Litvánia egy nála sokkal fejlettebb kultúrájú Európához csatlakozott, és így valóságos civilizációs ugrást volt kénytelen végrehajtani. (A XIV. sz. végén Európában már kb. 30 egyetem működött, miközben Litvániában még iskolák se voltak, és az írást csak nagyon szűk körben használták. Érdemes felidézni, hogy a X. században a kereszténységet felvett közép-európai népek esetében távolról sem volt ekkora civilizációs szakadék Nyugat-Európához képest.) Ebben a helyzetben Litvániának egyszerűen nem volt ideje saját írásos kultúrát létrehozni. Azonnali, gyors megoldásként először a térségben már létező szláv írásbeliséget, majd később a lengyelt vette igénybe. Az események ilyen alakulását, ahogy már említettük, hagyományosan úgy szokás interpretálni, hogy a kereszténységgel való találkozás a litván nemzeti identitás – és elsősorban ennek hordozója, a nyelv – elvesztését okozta. Bumblauskas szerint azonban Litvánia valójában egyáltalán nem azért lengyelesedett el, mert megkeresztelkedett, hanem azért, mert erre *túl későn* került sor.

Utaltunk már arra, hogy a litván fejedelmek a kezdetektől fogva igyekeztek modernizálni, vagyis a Nyugathoz közelíteni államukat. A kötetben található 464 színes illusztráció jelentős része éppen e modernizálási kísérletek eredményeit tárja az olvasó elé, a nagyfejedelemség kultúrájának gazdagságát és sokszínűségét mutatja be.

A XV–XVI. századra a Jagellók Litvániája erős dinasztikus, és ennek köszönhetően intenzív gazdasági és kulturális kapcsolatokat épített ki Nyugat-Európával, aminek köszönhetően először a gótika, majd később a barokk kultúra legkeletibb régiójává vált.

A gótika, azzal együtt, hogy a templomokat még külföldi építésszek építették, nem csak a városokban, hanem vidéken is terjedt, és idővel ez a stílus megjelent a lakóépületeken is, valamint hamarosan a katolikus, litván területeken kívül a pravoszláv rutén vidékeken is építettek gótikus templomokat.

Később Litvániában sajátos helyi barokk építészeti iskola alakult ki, az ún. vilnai barokk, amely nemcsak Vilna városképét határozta meg döntően, hanem vidéken is kialakított egyfajta jellegzetes „barokk tájképet”, melyben a templomok mellett a barokk magas művészetnek a litván népművészetre gyakorolt hatásaként megjelentek a fából faragott Krisztus-szobrok, pieták, szent-szobrok.

A vilnai kollégiumot (a későbbi egyetemet) a jezsuiták azzal a céllal hozták létre 1570-ben, hogy az egész régióban, a Litván Nagyfejedelemség határain túl, még Skandináviában is terjesszék a katolicizmust. Ez az egyik legrégebbi egyetem Közép-Európában, és fontos megjegyezni, hogy itt telt el legrövidebb idő a kereszténység felvétele és az egyetem-

alapítás között. Míg Csehországban például ez az idő 400 év volt, itt kevesebb, mint 200 év.

A XVI. században az európai oktatási rendszer elérte a litvániai kisnemességet és a parasztságot is. Ezáltal létrejött egy olyan kulturális alap, amely nélkül Bumblauskas szerint elképzelhetetlen lett volna például a XIX. századi nemzeti újjászületés is. Az írásbeliség és az irodalom menynységében, minőségében is rohamosan fejlődött.

A nyugati kultúra aktív jelenlétének legfontosabb eredménye azonban a XVI. században kodifikált litván jogrend (az ún. Litván Statútumok, a Litván Nagyfejedelemség törvénytára; három szerkesztésben maradt fenn 1529-ből, 1566-ból, és 1588-ból), amely jól felismerhetően a római jog hatását tükrözi és amely szisztematikusságával megelőzi Közép-Európa korabeli jogi rendszereit.

Ha nem a XIX. századi nemzeti mozgalom sémáit vetítjük vissza a múlt-ra, hanem a korabeli forrásokat tanulmányozzuk, akkor azokból a lengyel–litván államközösség kései történetében jól kirajzolódik egy nem nyelvi-etnikai, hanem politikai alapon meghatározható nemzet kontúrja. A XVII–XVIII. századra kialakult Lengyelországnak, mint a Két Nemzet Köztársaságának, a lengyel–litván Nemzetközösségnek a képe azzal, hogy ezen belül világosan elhatárolandó az ún. „másik Lengyelország” – vagyis Litvánia.

Manapság már a lengyel történetírásban is megjelenik az a vélemény, hogy Lengyelország fogalma a XVII–XVIII. századokban két jelentéssel bírt: szűkebb értelemben csak Lengyelországot, tágabb értelemben az egész uniót jelentette. Sajnálatos, hogy nem alakult ki olyasféle distinkció, mint pl. Anglia és Nagy-Britannia esetében, hiszen ez sok esetben megkönnyítené a közös történelem árnyalt bemutatását. Ugyanakkor az is igaz, hogy ugyan a Litván Nagyfejedelemségben több náció élt együtt, keleti szlávok, zsidók, tatárok, örmények, karaiták, a kortársak mégis egyértelműen dualista, és nem soknemzetiségű államként értelmezték.

A litván nemzet, mint önálló kategória létezését még a Nagyfejedelemség kései időszakában is világosan rögzítik az önmegjelölésnek azok a bonyolult formulái, mint a legnagyobb valószínűséggel a XIX. század elején kialakult *gente lituanus sed natione polonus*. Ebben a felfogásban litván nem az, aki litvánul beszél, hanem aki – ahogy az a XVIII. századi felkelők kiskatéjában áll – elfogadja a Litván Statútumokat és a szabadságért harcol, vagyis a politikai nemzet része. Jellemző, hogy a legbefolyásosabb XVI. századi családok közül csak kettő volt litván, a többiek keleti szlávok, akik azonban előszeretettel kreáltak legendákat a család litván (vagy a litvánokkal közös latin) származásáról. Ez a politikai elit tehát rutén származású volt, görög katolikus hitű, litván tudatú (értve ez alatt a lengyel–litván államhoz tartozást), és lengyelül beszélt.

A politikai nemzet fogalma vezet át a lengyel–litván történelem egy másik csúcspontjához, amikor az 1791. májusi lengyel alkotmánnyal megszületett Európa első írott alkotmánya.

Ennek az alkotmánynak közvetlen forrása a francia forradalom alatt elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata volt. Az alkotmányban lefektetett politikai berendezkedés Montesquieu-nek a hatalom megosztásáról szóló elveit követte. Alkotmányos monarchia jött létre, melyben kormány működik a király mellett. A királyi hatalom örökletessé vált – ezzel megszűnt a választások miatti folyamatos huzavona Lengyelország és Litvánia között. Megszűnt a korábban a kormányzást ellehetetlenítő, anarchiát okozó nemesi *liberum veto* intézménye is. Emellett az alkotmány jelentős szociális reformokat tartalmazott, melyek szellemében a polgárság majdnem egyenlő jogokat kapott a nemességgel. További intézkedései a jobbgátság védelmét szolgálták a földesurakkal szemben.

A felsorolt haladó szellemű intézkedések ellenére a litván köztudatban ez az alkotmány inkább negatív megítélésnek „örvend”. Egyes történelemkönyvek egyenesen Litvánia vesztét okozó dokumentumként tárgyalják. Ennek oka az, hogy az alkotmány megszüntette a lengyel–litván dualizmust, egységes államról beszélt, melynek neve is ez: Lengyel Köztársaság. Csakhogy – hívja fel a figyelmet Bumblauskas – az alkotmány szövegében következetesen utalnak a nagyfejedelemségre is. A III. és IV. cikkelyben ez áll: „a Köztársaság államai”. Az alkotmány május 3-i elfogadása után azonnal viták kezdődtek róla. A litván fél úgy vélte, jelentős engedményt tett a lengyelek javára az állam megerősítése érdekében. Ezt kompenzálандó, már május 16-án törvényt fogadtak el arról, hogy minden harmadik szejm a nagyfejedelemség területén, Grodnóban (Gardinasban) legyen, hogy külön litván frakció jöjjön létre, május 24-én pedig visszatértek a Korona és a Litván Nagyfejedelemség, illetve a Két Nemzet Köztársasága terminusok használatához. Október 20-án alkotmánymódosítást fogadtak el, melynek címe: „A Két Nemzet kölcsönös megállapodása” (*Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów*). Ennek lényege, hogy a közös katonai és pénzügyi bizottságokban a lengyelek, illetve a litvánok azonos számú képviselővel vesznek részt, az elnökségekben váltják egymást.

Egy XIX. század eleji feljegyzésben mindezzel kapcsolatban efféle megfogalmazásokat találhatunk: „a dicsőséges lengyel–litván alkotmány”, vagy, hogy „1791-ben Litvánia legfontosabb korszaka kezdődik”. Valóban, ha arra gondolunk, hogy a felsorolt reformok elősegíthették volna a litvániai társadalom szociális és politikai fejlődését, ami nyilván kedvező a litván nyelvű kultúrának is, akkor nehezen érthető, hogy a litván történetírás miért tekint mégis idegenként erre az alkotmányra.

Bumblauskas szerint a XVIII. század végén éppen a nagyfejedelemség lengyel nyelvű közössége volt képes arra rávenni a lengyeleket, hogy az 1791-es alkotmány megőrizze a Két Nemzet Köztársasága dualizmusát, és ugyanez a közösség harcolt még fél évszázadon keresztül a lengyelekkel együtt az oroszok ellen az alkotmány elveinek megőrzéséért.

Az 1791-es alkotmányt litvánra is lefordították, amit a litván történetírás szintén nem értékelt megfelelően. Márpedig ez az első litván nyelvű jogi dokumentum, hiszen korábban a Statútumokat a nagyfejedelemség minden nyelvére lefordították ugyan, csak éppen – litván nyelvű írásbeliség nem lévén – litvánra nem. Vajon nem azt jelenti-e ez, hogy az alkotmány Litvániáé is volt. Továbbá, a litván történetírás következetlen abban is, hogy ugyan idegennek és kártékonynak minősíti ezt az alkotmányt, ugyanakkor hősként tiszteli az azt védelmező 1794-es litván felkelőket.

Lengyelország XVIII. század végi felosztásait követően a nagyfejedelemség örökségének sorsa egyértelműen Oroszországtól függött, hiszen az egykori lengyel–litván állam területének legnagyobb része az egész hosszú XIX. század folyamán az Orosz Birodalomhoz tartozott. Az oroszosítás, a represszió és az ezekre válaszként szerveződött 1831-es és 1863-as felkelések közismert tények. De vajon milyen összefüggés van, van-e összefüggés e felkelések és a lengyel, illetve litván állam létrejöttéhez vezető függetlenségi mozgalmak között?

A napóleoni háborúk idején, a XIX. sz. első évtizedeiben a lengyel értelmiség, élén Adam Miczkiewiczessel, aki romantikus rajongással idealizálta a pogány Litvániát, mint a szabadság és a nemzeti eszme letéteményesét, még a nagyfejedelemség helyreállítását szorgalmazta. Hasonlóképpen az 1831-es oroszellenes felkelés is a két nemzet uniójának jegyében szerveződött.

A lengyel nyelvű, de magát a nagyfejedelemség kereteiben definiáló értelmiség szellemi központját, a vilnai egyetemet 1831-ben, a felkelést követő retorzióként bezárták ugyan, de még ez után is jelentős lengyel szellemi potenciál maradt a városban. Ám a lengyel gondolkodásban és történetírásban a romantikát követően változás történt: a pogány Litvániát már nem ideálnak, hanem a barbárság megtestesülésének minősítették. A nyelvész, irodalomtörténész A. Brückner (1856–1939) szerint minden, ami a pogányságon kívül volt Litvániában, csupán egyfajta másodlagos lengyel kultúra, a lengyel kultúra „töredékei”. A XIX. századi író, J. Kraszewski, vagy a történész T. Narbutt számára Vilnius már nem a Litván Nagyfejedelemség, hanem az akkori lengyel kultúra fővárosa.

Eközben a XIX. században egyre jobban megerősödött az a főként a žemaitijai kisenemességre épülő litván szellemi csoportosulás, amely a már említett történész, S. Daukantas, majd később a nemzeti mozgalom egyik

leendő vezérének, J. Basanavičiusnak a nézeteit magáévá téve az ősi, tiszta, autentikus – vagyis a kereszténység előtti litvánokhoz való visszatérés tűzte ki célul. Basanavičius szerint a pogány litvánok annak idején gazdag civilizációt hoztak létre, amit azonban az idegen agresszorok (értsd: a lengyelek) elpusztítottak. Ám ennek a pogány litván civilizációnak a nyomait, emlékeit a mai napig nem találták meg, vélhetően azért, mert ilyen nem is volt. Az egykori pogány kultúra egyetlen létező nyoma a folklórban megőrzött mitológia...

A romantikus litván költő, Maironis valamivel tudományosabban értékelt a litván történelmet, amennyiben elismerte, hogy a Litván Nagyfejedelemség története a litván történelem része. Míg Basanavičius az államalapítást megelőző pogány időket idealizálta, addig Maironis a korai fejedelmek, főként Vytautas dicsőségét, a tengertől tengerig húzódó hatalmas birodalmat énekelte meg, ám ő is egyértelműen a lengyel kulturális dominancia alóli felszabadulást kívánta.

Ebben az összefüggésben – tehát a nemzeti mozgalommal kapcsolatban – Bumblauskas fontosnak tartja hangsúlyozni az orosz politika szerepét, mivel szerinte annak a litván történetírás mindaddig nem tulajdonított kellő jelentőséget. A XIX. században az orosz történészek a nagyfejedelemség egykori területeinek az orosz birodalomhoz csatolása kapcsán „a régi orosz földek visszavételéről” kezdenek írni. Érvelésük alapja, hogy a főleg ruténok lakta, a keleti szláv fejedelemségekkel egykor dinasztikus kapcsolatban is álló, jelentős részben pravoszláv nagyfejedelemség csak a lengyelekkel kötött unió miatt távolodott el „az övétől”.

Jól nyomon követhetők azok a lépések, melyeket az orosz kormányzat annak érdekében tett, hogy a litvánokat minden lehetséges módon szembefordítsa, elszakítsa a lengyelektől. Tudatosan gyengítették a lengyel Vilniust, és erősítették vele szemben a žemaitijai Kaunas városát, mint központot. 1843-ban létrehozták a kaunasi kormányzóságot. (Nem melleleg a mai napig sokan úgy vélik, Kaunas jobb litván főváros, mint Vilnius.) 1864-ben litván iskolák nyitását engedélyezték Užnemunében, vagyis a Lengyel Királyság területén (igaz, csak írni, olvasni volt szabad, és azt is cirill betűkkel), 1866-ban tanárképzést indítottak az užnemunéi iskolák számára, 1867-ban engedélyezték a litván nyelv tanítását egyes gimnáziumokban, és a végzősöknek moszkvai egyetemi ösztöndíjat ajánlottak. A hasonló intézkedéseket hosszan lehetne sorolni. Vagyis az orosz kormányzat nem tett mást, mint kihasználva az etnikai, kulturális folyamatokat, megteremtette a litván nemzeti mozgalom alapjait, hogy ezzel gyengítse a lengyeleket.

A Litván Nagyfejedelemség helyreállítására történt még egy erőtlén kísérlet 1915 decemberében, amiből azonban nem lett semmi, és hamarosan

san a világháború tett pontot a történet végére. A háborút követően, 1918-ban, Szovjet-Oroszország megsemmisítette ugyan a Lengyelország felosztását rögzítő szerződéseket, de ezután már két önálló állam: Lengyelország és Litvánia jött létre.

Az 1. világháború után létrejött litván állam területileg is el volt választva az egykori nagyfejedelemség központi régióitól: a birtokába kerülő Žemaitija (Kaunasszal, a két háború közötti „ideiglenes” fővárossal) annak éppen perifériája volt. Az egykori központi mag Lengyelországé lett.

A két újdonsült állam szükségszerű öndefiníálása során Kaunas a Nagyfejedelemség hagyományában a litvánt kereste, a lengyel Vilnius a lengyelt. Kaunas arra emlékezett, ami Vytautasig történt, legjobb esetben Báthory Istvánig. A lengyelek Báthorytól, esetleg Jogailától kezdik a történetet. 1931-ben a litvánok Vytautas halálának 500. évfordulóját ünnepelték: ekkor nevezték el róla a Kaunasba áthelyezett egyetemet, amihez egyébként a fejedelemnek semmi köze nem volt. Köztereket, utcákat, iskolákat, katonai egységeket neveznek el a korai nagyfejedelmekről. Már-már komikus, hogy mivel a Jagello-dinasztiát mindenképpen igyekeztek ignorálni, nem volt elegendő fejedelmi név, így pl. Birutéről, Vytautas anyjáról is neveztek el katonai zászlóaljait. ... Emlékermek, festmények sora született a tengertől tengerig érő birodalomról. Átvették a nagyfejedelemség bizonyos szimbólumait is, meglehetősen bonyolult, vagy inkább kusza módon kapcsolódva annak hagyományához: hiszen éppen a Jagellók lovas figurája került a Litván Köztársaság címerébe, az ún. Gediminas-oszlopokat pedig a hadsereg használja a mai napig.

Nem kevésbé ellentmondásos az 1921-ben a lengyelek által a békeszerződést megszegve, csalárd módon megszállt Vilnius visszakövetelése: hiszen a litvánok ekkor Vilniusban a lengyel kultúra fészket látták, visszaszerzése a lengyel–litván hagyomány, a közös történelem visszakapását, de egyúttal a közös történelem feldolgozásának kényszerét jelentette volna.

1919-ben a várost birtokló lengyelek újra megnyitották a vilniusi egyetemet Báthory Egyetem néven. A formálódó lengyel identitásnak egyik alappillére lett az egyetem, az egykor ott tanult, majd lengyel költővé lett Adam Mickiewiczessel, Julius Slowackival együtt. Az egyetem udvarait az egyetemhez valóban kötődő személyekről – lengyelekről nevezték el, ilyen értelemben tehát a valós történelemhez kapcsolódtak. Ugyanakkor elhalványult, hogy az egyetem 1795-ig nem lengyel, hanem a lengyel–litván államközösség egyeteme volt. A helyi tudósokat, például a XVII. századi szótáríró, fordító K. Sirvydast mellőzték.

Nem maradhat említés nélkül, hogy a XIX. század végétől a litván, illetve lengyel közzgondolkodás perifériáján folyamatosan jelen voltak olyan értelmiségiek, szellemi csoportosulások, akik a különböző kultúrák: első-

sorban a litván és a lengyel szintézisét pozitívan értékelő és azt kultiváló nemzeteszmenyt és történelmi narratívát fogalmaztak meg, akik magukénak érezték a nagyfejedelemség multikulturális örökségét, a lengyel–litván identitást (az egyik legjelentősebb ilyen irányzat a *starolitwini* vagy *krajobevcek* néven emlegetett csoport). Ezek a csoportok, gondolkodók azonban szinte törvénszerűen háttérbe szorultak, egy részüknek (pl. a filozófus Mykolas Romerisnek) a munkásságát csak a legutóbbi időkben kezdték egyáltalán feldolgozni.

A Litván Nagyfejedelemség történetét pedig még sokáig alapvetően a későbbi politikai konfliktusokat, érdekeket a múltra visszavetítve értelmezték.

Végzőként Litvánia első elnökének, Antanas Smetonának, aki az 1941-es szovjet megszállás után elhagyta Litvániát, a könyvben idézett, már a lisszaboni emigrációban egy litván diplomatának mondott szavai kíváncsognak: „hiba volt a litván államot szűk nemzeti alapokon helyreállítani”.

(*Alfredas Bumblauskas: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 336 p.*)

KISEBBSÉGGKUTATÁS
SZEMLE

